

ОТЗИВИ
ГСУ-ИФ, 108 (2025), 1, 425-432

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ 108, 2025

ЕДИН РАЗЛИЧЕН ПОГЛЕД ВЪРХУ
СЪБИТИЯТА ПРЕЗ 1923 – 1924 Г.

ВЕСЕЛИН ЯНЧЕВ. „АРМИЯ, ОБЩЕСТВЕН РЕД
И ВЪТРЕШНА СИГУРНОСТ.
СЕПТЕМВРИ 1923 ГОДИНА. ПРОВАЛЪТ
НА ЕДНО ПОРЪЧАНО ВЪСТАНИЕ“

ДОЦ. Д-Р ВЛАДИМИР СТАНЕВ

🏛 Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

📍 Бул. „Цар Освободител“ № 15, София 1504, България

🆔 <https://orcid.org/0000-0002-2226-3632>

✉ vgeorgievs@uni-sofia.bg

🔗 <https://doi.org/10.60053/GSU.IF.1.108.425-432>

📅 Получено 2025-04-27; прието 2025-04-30; публикувано онлайн 2025-11-25

📄 Авторът(ите), 2025 г. Публикувано от Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ от името на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Статията се предоставя под отворен достъп и се разпространява съгласно условията на лиценза [Creative Commons Attribution](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), позволяващ неограничено повторно използване, разпространение и възпроизвеждане, при условие че оригиналната статия е цитирана по подходящ начин.

Анотация. Отзив за монографията на проф. д.н. Веселин Янчев „Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Септември 1923 година. Провалът на едно поръчано въстание“, публикувана от Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2023. ISBN 978-954-07-5641-7. ISBN (Online) 978-954-07-5642-4. Изследването на проф. Янчев проследява начините, по които армията участва в опазването на обществения ред през бурната за България 1923 г. Тогава, по заповед на Коминтерна в Москва, българските комунисти подемат едно неподготвено, ненужно и предварително обречено на провал надигане срещу властта. Военните, които са призвани по Конституция да пазят мира в страната, се намесват – къде успешно, къде не толкова. На

използваните от тях методи, на резултатите, които постигат, е посветена тази книга. В нея е обърнато сериозно внимание на въпроса: Дали властта може да си позволи да действа, нарушавайки законите? Кой преценява дали това е необходимо? Не на последно място, в монографията са развенчани множество митове относно Септемврийското въстание, които са дълбоко залегнали в българската историография. Целенасочено героизирано в научната и художествената литература, същото събитие придобива съвсем различен облик на страниците на това забележително изследване.

Ключови думи: България, обществен ред, армия, Септемврийско въстание, Коминтерн.

* * *

Събитията, случили се през септември 1923 г. (наречени от някои „Септемврийско въстание“, а от други – „Септемврийски метеж“), продължават да вълнуват българската общественост. За жалост, доскоро нямаше модерно изследване по този въпрос. Това принуждаваше историците да се облягат предимно на една книга на Димитър Косев, видяла „бял свят“ през далечната 1954 г. и преиздадена през 1973 г. Освен че е морално остаряла, тя е и методологически компрометирана, тъй като авторът очевидно е напасвал фактите според предварително изградената си теза. Но и в онези времена не е имало друг начин да се пише...

Вече разполагаме с ново, стъпващо на богата архивна документация изследване по темата. Това е монографията на професор Веселин Янчев „Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Септември 1923 година. Провалът на едно поръчано въстание“. Особено радостно е, че книгата излиза от печатницата на Университетското издателство „Св. Климент Охридски“.

Не бива да забравяме, че това не е изследване, посветено само и изцяло на Септемврийското въстание. В поредица от монографии професор Янчев проследява последователно ролята на армията и нормативното регламентиране на нейното действие в моменти, които застрашават обществения ред. В конкретния случай той по неизбежност е бил принуден да проучва как държавата използва войската в ситуация на въоръжено надигане в част от територията на страната. Това обаче се оказва голям късмет за историците, тъй като на автора му се е наложило да анализира не просто самото Септемврийско въстание, но и неговата предистория, т.е. целия обществен и партиен живот в България към 1923 г. В резултат – пред нас има сериозно научно изследване, в което, дискусирани от времето, са разкрити процесите, протичащи в българското общество след Първата световна война.

Докато до този момент в българската историография целенасочено събитията от есента на 1923 г. са разглеждани през гледната точка на самите въстаници, сега за пръв път това се прави през призмата на държавните институции. И този нов поглед предизвиква огромен контраст между изводите и заключенията на проф. Янчев и наложените с десетилетия преднамерени твърдения.

Още преди 1989 г. сред историците тихомълком се е шушукало, че Септемврийското въстание е поръчано отвън. Но сега вече имаме напълно аргументирано и подплатено с многобройни архивни данни потвърждение.

Третият интернационал, известен още като Коминтерн, налага почти силово идеята за въстание в България, което не е изненадващо – в края на краищата неговата цел е да разпалва световна революция. Дори и в Москва да не са убедени в успеха на проектираното надигане в България, за ръководството на Коминтерна е важно да надделее над своя секция – Българската комунистическа партия (БКП), чрез което да даде ясен сигнал за ръководната си роля относно другите комунистически партии по света.

По много интересен начин в монографията е показано как българските комунисти за сравнително кратко време – между юни и август 1923 г., отхвърляне (базиращо се на трезва преценка за положението в страната и за шансовете си за успех) на нареждането на Москва за вдигане на въоръжено въстание преминават към пълно подчинение на заповедите на Коминтерна. Това се забелязва най-вече при хора като Васил Коларов и Георги Димитров, които рязко променят позициите си и напълно възприемат внушенията на Москва.

Двамата застават начело на проектираното въстание, но нямат стройно изграден военен план, нямат и време за сериозна подготовка, не разполагат с информация на колко души и оръжие може да се разчита. Те така и не отговарят на въпроса: Как ще се действа след евентуалната победа на въстанието? Ако правителството на Цанков бъде свалено, какво следва по-нататък? Това са сериозни неща, защото е пределно ясно, че съседните страни няма да оставят в България да управлява комунистически режим. Може би и заради това водачите на въстанието предварително са си осигурили път за бягство в чужбина, изоставяйки своите обикновени последователи на произвола на съдбата.

В изследването, въз основата на неизползвани досега документи, детайлно са проследени ходът на въстаническите действия и отпорът на правителствените сили. Много балансирано са представени операциите на армията, като не са спестени направените от нейното ръководство грешки. Не е пренебрегнат и въпросът за допуснатия на места произвол от страна на правителствените сили.

Няма как да не се обърне внимание на нещо съществено. Пропагандната машина преди и особено след 1944 г. целенасочено сътворява легендата за хиляди убити през септември – октомври 1923 г. На базата на сериозни проучвания проф. Янчев посочва конкретни цифри за загиналите, които са в пъти по-малки от досегашните до голяма степен фриволни твърдения.

Не е трудно да се досети човек как сталинистите в България ще реагират на този труд. Вече заваляха напълно предвидими обвинения в казионност, поръчковост и дори криптофашизъм, каквото и да означава последното. Това не е особена изненада – така тези хора ще посрещнат всичко, което не съвпада с техните захаросани представи за някакво епохално и героично въстание. Откровеното изоставяне на добрия тон, а и на академичния такъв, е показателно. Подобни до известна степен истерични изрази демонстрират как сталинистите не са в състояние да приемат мнение, различно от своето, още повече разминаващо се с официалните през тоталитарния режим аксиоматични тези. Трудно е да се води смислен разговор с такива хора, а понякога е направо безплодно. Те предпочитат да прибегват към негативни квалификации, като споменатите по-горе. Това е и най-силното им и единствено оръжие, а не научните аргументи.

Но няма нужда да обръщаме прекалено внимание на сталинистите – те са отречени от Историята и обречени от Времето.

И все пак кое предизвиква тяхната негативна реакция? Това са добре аргументираните заключения на проф. Янчев, не само от това изследване, в резултат на което на множество дълголетни митове е нанесен фатален удар. Нека разгледаме някои от тях.

Мит № 1. Гражданската война в България е започнала през 1918 г. с Войнишкото въстание, което имало политическа насоченост и идеология.

Това е доста удобна теза за всички, които искат да „изперат“ действията на БКП, оправдавайки ги със спиралата на насилието – „те така, и ние така“. Първо, има доста изисквания към термина „гражданска война“, който трябва да отговаря на определени условия. Но действително има някаква форма на граждански конфликт и при него едни българи убиват други българи, което е ужасно. Някои изследователи приемат, че този конфликт започва с „Войнишкото въстание“, или „Войнишкия метеж“, а това означава едно и също събитие – български войници изоставят фронта. Техните действия са до известна степен разбираеми – в окопите те са зле снабдявани, виждат огромното количествено и материално преимущество на противника, свидетели са на поредния

неуспешен опит за национално обединение. И през септември 1918 г. някои напускат фронтовата линия. Това е хаотично и лишено от идеология движение – тези хора просто искат да си отидат по домовете, затова и се насочват към София – най-близкия и най-голям жп възел. Вярно е, че те са въоръжени, ядосани и със солиден боен опит. Едва намесата на Райко Даскалов на 27 септември и обявяването на т. нар. Радомирска република дава някаква идеологическа цел – да се смени държавният строй на България. Странното е, че в наши дни някои са склонни да оправдават това действие, което е опит за държавен преврат, но отхвърлят 9 юни 1923 г. Излиза, че когато „нашите“ го правят, то е нужно и революционно, но когато „другите“ правят същото – то вече е недопустимо и реакционно. Така ставаме свидетели на класически пример за двоен стандарт – би било редно всеки опит за държавен преврат да бъде отхвърлен и осъден.

Мит № 2. Заслужава внимание заявлението, че правителството на Цанков е нелегитимно, след като е дошло на власт чрез държавен преврат, от което следва, че е напълно допустима и въоръжената борба за неговото сваляне. Трудно е да се разбере възторгът на някои хора от Търновската конституция, след като е пределно ясно, че тя е на светлинни години от съвършенството. В нея има фундаментални пропуски и системни грешки. Но добра или лоша, тя е действащият основен закон към 9 юни 1923 г. В нейния чл. 12 е записано: *„Изпълнителната власт принадлежи на Княза; всичките органи на тая власт действуватъ от негово име и под негов върховен надзор“*. А чл. 152 постановява: *„Министрите се назначаватъ и уволняватъ от Княза“*. (След Независимостта от 1908 г. – от Царя.) Няма задължение последният да се съобрази с резултатите от парламентарните избори. Всъщност в Конституцията изобщо не се споменава за политически партии. Не изглежда твърде демократично, особено от днешна гледна точка, но така постановява основният закон. В тази ситуация не може да не възникнат въпросите: Издаден ли е на 9 юни указ на държавния глава за уволняване правителството на Александър Стамболийски? Има ли негов указ за назначаване на ново правителство начело с Александър Цанков? Отговорът и на двата въпроса е: „Да“. Оттук нататък всички приказки за някаква хипотетична нелегитимност на деветоюнската власт, което оправдава въоръжените усилия на българските комунисти срещу нея, могат да бъдат забравени...

Мит № 3. В Септемврийското въстание участвали много хора – колко не се уточнява, но някъде се прокрадва предполагаемото число 200 хиляди. Учудващо е, че хора с претенциите да са учени, прибегват до творчеството на Гео Милев в търсенето на аргумент. Той е поет, при това наистина добър, но

като такъв не търси историческа достоверност, а емоция. Затова и използва метафори, алегории, преувеличения. В този смисъл поемата „Септември“ може да се приеме като свидетелство за духа на епохата, но не и като достоверен исторически източник. Трудно е да се каже, какво е имал предвид Гео Милев с израза „хиляди, маса, народ“. „Хиляди“ е нещо неясно – може да са две хиляди или 999 хиляди, все са хиляди, но разликата е огромна. „Маса“ е още по-неопределено, а „народ“ вече е съвсем съмнително. Благодарение на проф. Янчев вече знаем колко са жертвите на въстаниците – 873 души (Заедно с тези на властта, които никой в историографията преди 1989 г. „не брои и за хора“, общо загиналите през въстанието са 1400.). Всеки живот е ценен, но просто не е възможно въстаниците да са наброявали 200 хил., защото при този миниатюрен процент на жертвите от тяхна страна, те щяха да са победили, и то още през първия ден. Ако се базираме на легендите за кърваво потушаване на въстанието, може да се предположи, че загиват 50% от въстаниците. В такъв случай те трябва да са общо 1750 души. Дори и да приемем, че загиват само 10% от всички въстнали (което обаче компрометира тезата за върлуващия „зловещ бял терор“), те ще станат близо 9000. Това просто няма как да е „народът“. По това време в рамките на България живеят 5,5 млн. души. Излиза, че въстаниците са 0,06 процента от цялото население и няма как да претендират, че представляват целия народ. Да не говорим, че срещу тях застават българи, които са неизменна част от същия този народ...

Мит № 4. В началото на своето съществуване Коминтернът няма нищо общо със съветското правителство. Това абсурдно твърдение може да предизвика единствено усмивки у хората, които са запознати само бегло с историята на XX век. Но дори и да е вярно, това не променя с нищо очевидния факт, че въстанието е поръчано и заповядано от Москва.

Професор Янчев убедително проследява пълната съветизация на БКП, която от легална партия, ориентирана към парламентарни изяви и участие в избори, в рамките на малко над една година се трансформира в ограничено ядро от привърженици на терористични действия. Вярно, за това допринася и фактът, че властта я поставя извън закона. Дори поражението на Септемврийското въстание не може да промени нищо в мисленето на ръководството на БКП, опитите за запазване на някакъв здрав разум са пренебрегнати, а неадекватните настоявания на Коминтерна за курс към повторно въстание са приети безкритично.

В заключение – въз основата на богатата изворова база професор Веселин Янчев е съумял да анализира задълбочено и обективно една тема, а именно

събитията от септември – октомври 1923 г., както и последвалата година, които са създали травма в няколко поколения българи и са начертали трайни разделителни линии в българското общество. Въпреки немалкия си обем (пет глави, общо 490 страници) и сложната тематика, книгата се чете леко и с интерес. Без съмнение, тази монография е фундаментален принос към изследването и разбирането на българската история и ще окаже силно влияние върху бъдещите изследвания по темата, направени от следващите поколения учени.

* * *

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ | REFERENCES

ЯНЧЕВ, Веселин. *Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Септември 1923 година. Провалът на едно поръчано въстание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2023. ISBN 978-954-07-5641-7. ISBN (Online) 978-954-07-5642-4.

YANCHEV, Veselin. *Armiya, obshtestven red i vatreshna sigurnost. Septemvri 1923 godina. Provalat na edno porachano vastanie*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2023. ISBN 978-954-07-5641-7. ISBN (Online) 978-954-07-5642-4.

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF HISTORY
VOLUME 108, 2025

A DIFFERENT VIEW OF EVENTS IN 1923 – 1924.

VESELIN YANCHEV. “ARMY, PUBLIC ORDER
AND HOME SECURITY. SEPTEMBER 1923.
THE FAILURE OF AN ORDERED UPRISING”

ASSOC. PROF. VLADIMIR STANEV, PHD

 Faculty of History, Sofia University “St. Kliment Ohridski”

 15 “Tzar Osvoboditel” Blvd. Sofia 1504, Bulgaria

 <https://orcid.org/0000-0002-2226-3632>

 vgeorgievs@uni-sofia.bg

 <https://doi.org/10.60053/GSU.IF.1.108.425-432>

 Received 2025-04-27; accepted 2025-04-30; published online 2025-11-25

 The author(s), 2025. Published by St. Kliment Ohridski University Press on behalf of the Faculty of History of Sofia University “St. Kliment Ohridski”. This publication is released to the public under the terms of the [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, redistribution, and reproduction, provided the original article is properly cited.

Annotation. Review of the monograph by Prof. Dr. Veselin Yanchev, *Army, Public Order and Home Security. September 1923. The Failure of an Ordered Uprising*, published by St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2023. ISBN 978-954-07-5641-7. ISBN (Online) 978-954-07-5642-4. Professor Yanchev’s study traces the ways in which the army participated in maintaining public order during the turbulent year of 1923 in Bulgaria. At that time, following an order from the Comintern in Moscow, the Bulgarian communists launched an ill-prepared, unnecessary, and doomed uprising against the government. The military, constitutionally obliged to safeguard peace within the country, intervened – with varying degrees of success. This book is devoted to the methods they used and the results they achieved. It also raises a serious question: Can the authorities afford to act in violation of the law? And who determines whether such actions are justified? Finally, the monograph debunks numerous myths about the September Uprising that have long been embedded in Bulgarian historiography. Purposefully heroized in scholarly and literary works alike, this event takes on an entirely different appearance in the pages of this remarkable study.

Keywords: Bulgaria, public order, army, September Uprising, Comintern.